

†Gunda Béla

AZ EGYÉNISÉG ÉS SZEMÉLYISÉGGKUTATÁS KIBONTAKOZÁSA A NÉPRAJZTUDOMÁNYBAN

*Tisztelt Konferencia!
Főtiszelendő Püspök Úr!
Hölgyeim és Uraim!*

Kérem, engedjék meg, hogy mindenekelőtt megköszönjem a konferenciára való meghívást s átadjam a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, Németh G. Béla osztályelnök úr nagyrabecsülést kifejező üdvözlését, s kívánjak az Ő, valamint az Osztály nevében a konferencia munkájához sok sikert. Az akadémiai eszményeket is követve tanácskozásunk gazdagítsa a magyar néprajztudományt!

A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya elismeréssel kíséri figyelemmel a magyar vallási néprajzi kutatásokat, a római katolikus egyház és intézményei égisze alatt folyó tudományos munkát. Az Osztály tudatában van annak, hogy a római katolikus egyház és a protestáns egyházak sok évszázados tevékenysége a magyar művelődést, tudományt, magyarságunk kibontakozását, fennmaradását is szolgálta. Az egyházak bölcsessége jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy bekapcsolódhattunk az európai vérkeringésbe. A MTA életében egyedülálló, hogy éppen a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya legutóbbi ülését (1992. június 22.) a magyar szellemi élet és művelődés egyik legrégebb bölcsőjében, Pannonhalmán tarthatta meg, ahol Várszegi Asztrik főapát-püspök úr és rendtársai vendégszeretét élvezhettük.

Amikor ez a konferencia a vallásos népeleti megnyilatkozások, hagyományok szervezőit és egyéb jeles alakjait állítja a tanácskozás előterébe – lényegében a kiemelkedő személyiségekről, egyéniségekről tanácskozik. Ezek a személyiségek magatartásukkal, tehetségükkel, tudásukkal, alkotásaikkal, szervezőképességükkel mozgatják a közösséget, kifejezik és kielégítik vágyaikat, törekvéseiket. Megformálnak, részben írásba foglalnak eszméket és gondolatokat. Cselekvéseik mindig egyensúlyban vannak a közösség mindenkori hagyományaival. Vannak közöttük olyanok, akik a népművészet, a poézis területén tevékenykednek, mások varázsolnak, gyógyítanak, kiemelkedő specialistái a hétköznapi munkák valamelyikének, vezető szerepet töltenek be a lakodalomtól, a temetésből kezdve a magasabb értékeket kifejező szakrális életig a közösség organizálásában.

Ezekről szeretnék szólni nagyon tömören, összefoglalóan. Lehetőleg olyan megnyilatkozásokat, eseteket, eredményeket is említve, amelyekről a magyar néprajzban még nem esett szó.

A személyiség, az egyéniség (a kettő nem ugyanaz) tevékenységének, szerepének megfigyelése századunk eleje óta a néprajztudomány előterében áll.

Amikor 1906-ban – tudományunk kiemelkedő alakja – Peter Wilhelm Schmidt az *Anthropos*-ban megírta a kultúrtörténeti etnológia ragyogó programértekezését, többek között arra figyelmeztet, hogy „... az etnológia nem tekinthet el az egyéniség pszichológiai megalapozott kutatásától (SCHMIDT 1906:972). Később ismételten visszatér Schmidt W. a kérdésre s felhívja a figyelmet arra, hogy minden individuum egyszeri s éppen ezért az elmúlt időkben tevékenységüket megragadni lehetetlenség. A mitológia ködében vesznek el s ósátyák, kultúrhéroszok képében testülnek meg. Számolnunk kell velük, mint a kultúra sajátos hordozóival, akiknek nagy szerepük van a kultúrjavak megformálása, közvetítése során (SCHMIDT 1937:99. 100.209).

Schmidt W. századeleji figyelmeztetésével majdnem egyidőben látott napvilágot Vierkandt A. tanulmánya a természeti népek vezető individuumairól. Hangsúlyozza a főnökök és varázslók szerepét, akik mellett számtalan olyan egyéniséget is ismerünk, akik szerepet játszanak a társadalmi organizációban, a divat újításában, a különböző szokások, eszközök, művészeti stílusok bevezetésében. Vierkandt A. hivatkozik arra, hogy a Titicaca tó közelében egy buzgó katolikus indián, akinek legcsekélyebb ismerete sem volt az írásról és olvasásról szimbolikus jeleket talált ki, amelyekkel vallási ismereteit papírra, bőrre festette s erre az írásra oktatta bennszülött társait.¹ Arról is ír Vierkandt A., hogy a dél-ausztráliai törzseknél a táncok, énekek „költők” alkotásai, akik nagy tekintélynek örvendenek. Nevük a szomszédos törzseknél is ismert, énekeik törzsről-törzsre vándorolnak s közben alakulnak, átformálódnak, ismételten más és más „költőkhöz” kerülnek s így eredeti értelmük lassan feledésbe merül. Hasonló tapasztalatai vannak a kutatóknak a művészkedés, a festett, faragott ornamentika terén. Nem egyszer találkozunk tömegeket megmozgató proféták feltűnésével. Természetesen az egyének tevékenysége eltérő mechanizmusok útján gyökeresedik meg a közösségben (VIERKANDT 1906:542-553. 623-639).

¹ A helyi írások kezdeményezőit jól ismerjük. Afrikában ilyen a nubák sajátos írása, a mbum-írás és mások (VAN BULCK 1931:127).

Schmidt W. és Vierkandt A. figyelmeztetései visszhangtalan maradtak. Danzel Th.-W. még 1924-ben is azon a véleményen van, hogy a primitív csoport, közösség individuuma teljesen feloldódik közösségének életében. A primitív gondolkodás és magatartás „kollektív”. A mítosz, a művészet a természeti népeknél nem annyira az individuális élet kifejeződése, mint a közösségé. A primitíveknél hiányzik az „intellektuális erő” (DANZEL 1924:4.5). Még határozottabban fogalmaz Winthuis J., amikor azt mondja, hogy a primitív ember semmi esetre sem individuum, hanem kollektív ember, saját élményeire és tapasztalataira épült világnézet nélkül (WINTHUIS 1931:15).

Az európai etnológiában bizonyos fenntartással nyilatkozik az egyéniségeről Erixon S., amikor a következőket írja: a néprajz az ember szellemi, kulturális életének csak azokat az oldalait világíthatja meg, amelyek túlterjednek az egyes egyénen és amelyek „következésképp öröklött hagyományoktól és a társas gondolkodásmódtól függenek... Az egyéniség oldala csak nehezen megragadható epizód, amíg nem hasonul a hagyományhoz vagy nem képes maga hagyományt teremteni... az igazi egyéniségben való hit téves. Még a tanult európai is erős hatása alatt áll a kollektív gondolkodásnak és cselekvésnek” (ERIXON 1944:4).

Ne értsük azonban félre Erixon S. véleményét, amely visszatükörzi azt a gondolatot is, hogy a népi közösségben az egyén a közösség gondolkodása, felfogása, szemlélete szerint cselekszik. Más nem is tehet, mert akkor a közösség elhatárolja magát cselekedeteitől, alkotásait nem fogadja be. Az egyéniség csak azt tudja, variálja, amit közössége óhajt, aminek szükségét érzi s arra épít. Az egyéniség vezet, irányít s a folyamatosan változó hagyományhoz, közössége magatartásához, igényéhez alkalmazkodva alkot. Természetesen az egyes esetek ennél a megfogalmazásnál bonyolultabbak és vissza nem térők.

Emlékeztetve még Schmidt W. gondolatára, annak továbbformálását említem meg, hogy t. i. a természeti népeknél a történeti eseményeket mítikus személyekkel hozzák kapcsolatba és fordítva, mítikus elképzeléseket egy történeti személyhez fűznek, akinek az egyénisége, neve elhalványul, a mítoszok birodalmába kerül (VAN BULCK 1931:128). Az utóbbi felismerés vonatkozik a magyar *táltos*, *tudós*, *tudós kocsis* és hasonló alakjára is, akik egyéniségek, személyiségek, valamint mondáink, történeti személyeink jelentőse részére.

A rendelkezésemre álló időn belül kénytelen vagyok a kutatások széles területét szinte mesebeli csizmában átlépni. Összefogottan annyit mondani, hogy századunk első felének egyéniségkutatása két irányban alakult. Az egyiket lélektani iránynak nevezem, amely a *személyiséget* hangsúlyozza, a másik a szorosabban vett néprajzi, amely az *egyéniséget*. A lélektani irány – gyakran beleépítve a néprajzba – a különböző lelkialkatú egyének-

nek, még a szkizofrén, paranoid személyeknek is a kulturában való szerepét vizsgálja. Az USA-etnológusok (Hallowell I. A., Mead M., Wallace A. F. C. és mások) szerint a kultúra elképzelhető, mint intézményesített organizmus a társadalmi rendszerben és mint belülről vizsgált organizmus a személyiségek rendszerében. A személyiség pedig az individuumokra vonatkoztatott pszichikai folyamatok organizált együttese (Linton 1945:46-55; Wallace 1964). A személyiségek élménystruktúrákat képviselnek, amelyek az életrajzokból ismerhetők meg. Éppen ezért az USA-ban századunk elejétől mindinkább nagyobb jelentőségre tettek szert az önéletrajzok, de ezek bizonyos korlátokat is jelentettek a kutatás számára. Nem minden közösség tagjai jutottak el az írásbeliség fokára, vagy ha el is jutott egy-egy személyiség, már ki is lépett közösségéből. Az autobiografiák szükségszerűen szubjektív elemeket is hordoznak. Az egyéniség problémáit feltárhatják, de a kultúra rendszerezésénél már kevés szerepet játszanak, illetve a néprajz sajátos kategóriájába tartoznak.² A természeti népek köréből kikerült önéletrajzok szele elérte Magyarországot is. Századunk közepén egy néger önéletrajz, Lobagola munkája magyar fordításban is megjelent (LOBAGOLA 1936). Nem feledkezhetünk meg arról, hogy személyiségvizsgálaton nyugszik a pszichoanalitikus etnológia, amely területén Róheim Géza alkotott maradandót.

A szorosabban vett néprajzi irány, amit Európa képvisel az egyéniségeknek nem a lelkiakata felé fordítja a figyelmet, hanem az alkotásai irányába³ s azt keresi, hogy az alkotók és alkotások miképpen törnek elő a nép 'szellemi termőtalajából'. Nem valami osztályt, különálló csoportot alkotnak. Megmaradnak falujuk közössége tagjának, akiknél az egyéniség és közösség egymással nem ellentétes. Mindennapi életük nem különbözik a többiekétől. Kapcsolataik korlátozottak. Bach A. foglalta először össze, hogy az egyéniségek – változó szereppel – a népi kultúra minden területén megjelennek; a népmese, a népdal, a tánc terén éppenúgy, mint a házépítésnél. Organizátorok a vallási életben. Ház- és sírfeliratokat fogalmaznak meg (BACH 1937:315-325).⁴ Ugyanezt igazolja a román Vlăuțiu I. újab-

² E téren már korábban iránymutató összefoglalást nyújtott Mühlmann W. 1938:153-154. Nélkülözhetetlenek Kroeber A. L. írásai: KROEBER 1945:108-112. A magyar parasztletrajzok, krónikák egy részének összefoglaló bemutatásai: HOPPÁL-KÜLLÖS 1972:284-292.

³ Ezt annak ellenére tette, hogy Weiser-Aall L. már 1937-ben megírta ragyogó könyvét (Volkskunde und Psychologie. Berlin-Leipzig 1937). Tanulságos lenne egyszer a magyar nyomokon is végighaladni (l. Farkas G., Tomori V. és mások tanulmányait). Nem beszélve az angol-amerikai törekvésekről.

⁴ Bach A., Haberlandt idevonatkozó munkái elkerülték kutatóink figyelmét. Haberlandt M. már 1924-ben azt írta, hogy vonzó feladata lenne az osztrák néprajznak a népi műveltség minden szférájában a név szerint ismert egyéniségekre felfigyelni.

ban megjelent tartalmas könyve is (VLADUTIU 1973.).⁵ Ne felejtsük el arról sem, hogy a délszláv hősínek fennmaradását a kiemelkedő egyéniségeknek köszönhetjük. Dobrowolski K. figyelmeztetése nyomán irányító személyiségeknek tekinthetjük a falu véneit, akik a személyes tekintélyt képviselik. „Írott tudomány híján a dolog természeténél fogva ők voltak a munkára, a világra, az életre vonatkozó ismeretek legfőbb forrása, amelyből a fiatalabb generációk meríthettek” (DOBROWOLSKI 1972:11).

A magyar személyiségkutatás, helyesebben az egyéniségek tevékenységének felfedezése sok tekintetben megelőzte a szorosabban vett néprajzi érdeklődést. Gondolok arra, hogy a parasztpoétákról már a múlt század közepén a közlemények hosszú sora látott napvilágot. Tömörkény István is éles szemmel vette észre ezeket a tanyai verselő parasztokat (TÖMÖRKÉNY 1898:1-3.) Eötvös Károly már szélesebb látókörbe helyezve így jellemzi őket: „Falusi parasztköltők egész serege sorba szed s megénekel évenként minden nagy és kis esetet. A költeményeket egymásnak elszavalják, házról-házra viszik; – ha megtetszik, sokan maguknak leírják vagy leiratják, a szép részeket pedig emlékezetükben, fiúról-fiúra szállítják. Száz meg száz készül évenként. Átok és áldások, köszönések, üdvözlések, felköszöntések, szóbeli képek és elmésségek, vidám beleszólások ezer változatban. Csak össze kell gyűjteni valahára” (EÖTVÖS 1909:207-208).

Néhány ilyen poétát – egy terjedelmesebb tanulmányomból kiemelve – megemlítek.

Béres János fóti parasztköltő (1814-1875) elégedetlen volt faluja hagyományos népdalaival, a nászversekkel, köszöntőkkel. Maga kezdett ilyeneket írni s felolvasta lakodalmakban, keresztelőkön. Vörösmarty Mihály Fóti dalához „utánpótlást” szedett ríme. Versei átmentek a Fót környéki népjárára (OMPOLYI 1878:59-63). Péter András maroszéki parasztköltő borvízzel járta Erdély és Románia tájait s terjedelmes versekben számolt be úti élményeiről. Nyomtatásban is megjelentette Utazás a föld körül, a pokolban és mennyországbán... c. szerzeményét (1882, GERGELY 1867:84-85). Ismerjük a kibédi Domokos Ferencet, akit a nép „verscsinálónak” nevez s „nem adná sokért, hogy olyan jóízűen meg tudja őket ríkatni” – írja költészetének ismertetője (HARMATH 1891: 2600-2661). Konferenciánk jelleget figyelembe véve nem hagyhatom említés nélkül az Ung megyei Jakab Ferenc földművest, aki mély vallásos érzéssel írta verseit, húsvéti köszöntőit, halotti énekeit. Versbe foglalta életrajzát is (BERETI 1880:143-148).

⁵ Vladutiú I. munkájának számomra legtanulságosabb része az, amelyben arról ír, hogy a máramarosi Szaplanczán egy versfaragó, humoros román férfi a falu temetőjének hagyományos képét teljesen átalakította. Magam is láttam ezt a temetőt. A sírkerezték felirata az elhunytak rövid jellemrajza.

Janó Ákos és Nagy Czirok László munkájából tudjuk, hogy Kiskunhalason a múlt század végén több parasztköltő élt. Közülük kiemelkedik Gózon István, aki frissen írt verseit csizmaszárába tűzve tartotta s ismerőseinek, tanyasi szomszédaiknak felolvasta. A költők írtak a politikai mozgalmakról. Külön hangsúllyal említem, hogy versben leveleztek egymással. Műveiket lakodalmakon, keresztelőkön felolvasták, megbírálták, javították. Szinte irodalmi kört alkottak. Nem egy költeményük a legszebb magyar versek antológiájába kívánkozik. Tehetségükkel magasan felülemelkedtek a „hírversírók” alkotásain. Nem egyszer Arany János-i tisztaságú verssorokra bukkanunk. Nagy Czirok László, a Kiskunság jeles kutatója fiatal korában körükben élt s tevékenységükről itt-ott rövid megemlékezés olvasható (JANÓ-NAGY CZIROK é. n.).

A kiemelkedő egyéniségek sorába tartoznak a gazdasági feljegyzések, a falukrónikák, az önéletrajzok írói.

Velük, írásaik révén a parasztság önmaga etnográfusa lett. A legtöbbjüknél, hasonlóan, mint a parasztköltőknél még nincs meg az igény ahhoz, hogy írásuk nyomtatásban megjelenjék. De ennek az ellenkezőjét is ismerjük. Kardos János hajdúböszörményi pásztor Csikós élet címmel 1933-ban jelentette meg életrajzát, amelyből valamiféle pásztorbüszkeség árad. Jól ismerete Petőfi költeményeit s a napi politikai eseményeket. Vagyonos ember lévén meg akarta csináltatni lovas szobrát s felállítani családi kriptája tetejére. Más jellegű Vankóné Dudás Juli Falum Galgamácsa (Studia Comitatus 4., Szentendre 1976) c. munkája, amely a honismereti feldolgozások közé sorolható. Szerzője ismert a néprajzi kutatók, a falujárók előtt. Tőlük irányítást kapott, ami visszatükröződik ebben a kétségkívül értékes falurajzban. Ismeretes, hogy V. Dudás Juli életszerű, forrásértékű rajzokon is bemutatta Galgamácsa mindennapi életét. Első rajzait az 1930-as évek elején Gönyey Sándor hozta be a Néprajzi Múzeumba, amelyek nagy része gyűjtőkhöz, képkereskedőkhöz került. Nem egy önéletrajz már beletorkollik az irodalmi jellegű feldolgozások medrébe. Ilyen Sinka István A feketebojtár vallomásai c. lírai részletekben s tárgyi megfigyelésekben gazdag munkája. Örökség ez a könyv a századforduló pásztorvilágából.⁶

Természetesen nehéz határvonalat húzni a parasztfestők, írók, faragók, fazekasok és mások művészkedése s már nem a paraszti világban élő, de népiségüket őrző alkotók művészete között.

⁶ Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a parasztönéletrajzokról már 1929-ben megjelent egy figyelmet érdemlő tanulmány, amely az ilyen kéziratok gyűjtésének fontosságát hangsúlyozza (Jurgin N., Chudozestvennij folklor, Moszkva 1929. 4-5. sz. 128-140). A szerző szól valóságábrázolásukról, szubjektívizmusukról, torzításairól, a szerzők érdeklődési körének határaitól.

Az író, költő paraszti egyéniségek kérdése, egyik-másik felfedezése szorosán összefügg a népköltészetről alkotott felfogásunkkal.⁷

A magyar folklórbán – jórészt a német romantikusok hatására – sokáig uralkodott az a nézet, hogy a népköltészet műfajait, a dalokat, a balladákat a „nép” költi, a tulajdonképpen költő a nép. Ez a felfogás lassan kiszöbölődik ki az irodalomból. Katona Lajos és Vikár Béla felhívták a figyelmet arra, hogy a népköltészet termékei is egy-egy emberi elme kohójában születnek, de a népköltészet termékeinél nem állapíthatjuk meg a szerzőt, a keletkezés helyét. Vikár Béla határozottan kimondta, hogy nem az „egész nép” költi, hanem az egyes arra termett egyéniségek alkotják a népdalokat. Katona Lajos, Vikár Béla felfogása ismert a folkloristák körében. De elfelejtkeztek Babits Mihály állásfoglalásáról. Babits rávilágított arra, hogy a népköltészetről vallott felfogásunk tele van mitológiával. Egy költemény (népdal) másképpen nem állhat elő, minthogy egy költő megalkotja. Később esetleg mások megváltoztatják, variálják, rontanak rajta, de ami a költemény lényege, lelke az olyan egyvalami, „hogy csakis egy lélekből sarjadhatott elő” (BABITS 1922:195). Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak a kollektív szellemi mechanizmusnak a működését, amely révén az egyéni alkotás a közösségben gyökereket ereszt.

Az ilyen figyelmeztetések, vélemények nyomán gondos filológiai munkával sikerült néhány költemény szerzőjét, keletkezési idejét, helyét megállapítani. Tanulságos példája ennek Szűcs Marcsa balladája, amelyet a múlt század első felében Új Péter mezőcsáti kerékgyártó szedett rímekbe s a századfordulón már a Dunántúltól a Székelyföldig ismerték különböző variánsait (VIKÁR 1905:273-290). Természetesen semmi remény nincs arra, hogy XVI-XVII. századi balladáink első versbefoglalóit megismerjük s reménytelen óhaj az is, hogy ismert legyen az a személyiség, fonóról-fonóra járó *beckó*, aki valamelyik tündérmesénket elmondotta. Reménytelen a szokások versbefoglalt mondanivalójának, a falucsúfolóknak és – sorolóknak a számtalan más népköltészeti műfajnak a szerzője után kutatni.

Szóljak röviden a mesemondó egyéniségekről, de előbb átadnám a stafétabotot Péter László Egyéniség a népkultúrában (Szeged 1947) c. tanulmányának, amelyben a szerző emelkedett szemléletel összefoglalja az ide tartozó eredményeket, szempontokat.

Természetesen Kálmány Lajos, Ortutay Gyula nyomán 1947 óta további tartalmas kötetek láttak napvilágot a mesemondók repertoárjáról. Gondoljunk csak Faragó József, Erdész Sándor, Dobos Ilona, Nagy Olga és mások köteteire, tanulmányaira. Péter László szinte élére állítja a magyar me-

⁷Ide kívánczik, hogy a kérdés történetéről elmondjam: az egyéniségek szerepét Bátky Zsigmond is észrevette, amikor felhívta a figyelmet Tamás Kata kalotaszegi nótafára (BÁTKY 1900:26-28).

sekutatók idevonatkozó célkitűzéseit s találóan idézi Ortutay Gyula szavait, hogy t. i. elsődleges feladat, hogy „mennyiben fejtheti ki alkotó erőit az egyéniség a közösség megszentelte hagyományokon keresztül s a nemzedékről-nemzedékre hagyományozott epikus anyag alakulását mennyiben befolyásolja az egyéniség és a tehetség” (PÉTER 1947:5). Ennek az elvi megfogalmazásnak a szellemében a korábbi és későbbi kötetekből kiderül, hogy a mesemondók honnan merítik tudásukat, milyen mesetípusokhoz vonzódnak s a meseelemeket, motívumokat miképpen variálják s helyezik át egyik meséből a másikba. Miképpen ‘építkeznek’. Egészítsem ki ezt azzal, hogy ez a motívummozgás, motívumcserélődés jellemzi – többek között – a pásztorművészetet is. A művészet sohasem stabil. Lear király sokféleképpen alakítható, de mindig megmarad Lear királynak. Motívumok, mozdulatok, jelenetek kerülnek át egyik pásztorbotról a másikra, a zalai spanyolozott holmiról a somogyira, de mindig megőrzik a pásztorvilág hangulatát, szemléletét. Geográfiailag, történetileg és társadalmilag jól körülhatárolók. Sajátságos televényből nőnek ki készítőjűnkkel együtt.

A népmesék vizsgálata során előtérbe lép művészi megformálásuk kérdése, ami a mesemondó tehetségétől függ. Foglalkoztatja kutatóinkat a mesemondók szubjektív beleélése a mesébe, a realista felfogású és a fantasztiumot előtérbe helyező mesemondó. Mélyreható személyiségvizsgálatot is említenek, de az ilyen feladat előtt eddig megbotlott a magyar mesekutatás. Ez derül ki Dégh Linda igyekezetéből is (DÉGH 1960:29-42). A személyiség megismerése nyomán mondhatom, hogy Győri Klára Boccaccio novelláit átformáló meséibe az olasz kalandok helyébe azért kerülhettek a falu, Szék megtörtént szerelmi kalandjai, mert ő maga szexuális neurózisban szenved. Eredménnyel járt a mese világához alkalmazkodó egyéni gesztusok, a vizuális és motorikus előadók megfigyelése (SÁNDOR 1964:523-556).

Magam, a cigány mesemondással foglalkozva úgy látom, hogy a kiemelkedő mesemondók a Jung-i extravertált lelkialkatú személyiségek sorába tartoznak, akik kifelé tekintenek, állandó kapcsolatot tartanak környezetükkel, kitűnő megfigyelők, kalandokra vágyók (GUNDA 1963:95-107).

Az alkotás folyamata a faragóknál hasonló a mesemondók alkotási folyamatához. Mint már említettem az ő motívumaik is vándorolnak faragványról faragványra, amint a mesemondók tehetségének, a mesemondás alkalmának s több más körülménynek megfelelőnek a mesemotívumok, meseelemek sem stabilan ötvöződnek be egy-egy mesében. Minden mese, faragvány, az elméletileg feltételezhető archetípushoz viszonyítva (ha egyáltalán létezett ilyen archetípus) variáns. A kiskunsági parasztköltőket, a Gózon Istvánokat megragadta a betyárvilág, a csárdák élete. Ugyanezt a világot ábrázolják szarukészítményeiken, a borotvatokokon, tükrökösökön a pásztorművészet egyéniségei, a Király Zsigák, a Kapoly

Antalok, a Hoffer Jánosok. A betyárélet balladáit s faragványait stílusban, felfogásban, időben, funkcióban szinkronban vannak egymással. Mindezek színpadja a csárda, a pásztortűz s primadonnája a csárdásné, aki körül virágzik a szerelem.

Tanulságos összevetni pásztorművészeink „történeti botját” azzal a szemlélettel, amely a parasztköltők elbeszélő költészetéből tárul elénk. Meggyőződhetünk a két csoport történeti szemléletének azonosságáról. A kitűnő faragók munkáin szinkronban jelenik meg a díszítmény és valamilyen szöveg. De még szembetűnőbb ez a fazekasmunkák, a székelykapuk esetében (GUNDA 1988.182). A díszes faragványnak és készítőjének, az egyéniségnek közösségi funkcióját igen jól jellemzi Malonyay Dezső, amikor azt írja, hogy Kalotaszegen a század elején egy öreg molnár, Barta Sámuel faragta a szerelmi ajándékokat: „jó félszázad óta nem fakadt szerelem azon a környéken, hogy ne az ő munkája révén történt volna a szerelmi vallomás” (MALONYAY 1907:28).

A kiemelkedő faragóegyéniségekről tartalmas könyvet írt Művészkedő magyar pásztorok (Budapest 1935) címen Madarassy László. Munkája a hazai egyéniségkutatás úttörő könyve, amelynek jelentőségét néprajz tudományunk nem igen ismerte fel.⁸ Ebből a munkából is tudjuk, hogy pásztorművészeink körében jelentősek a vallásos jellegű készítmények. Gyakran hitélei kiadványok képes ábrázolásait utánozzák faragványaikon. Somogyban, Zalában az ilyen könyveket leginkább az egyik horvátországi faluból hozták, ahová az idős pásztorok évenként búcsúba jártak. A szentéletű pásztorok (akadtak közöttük Mária-látók is) készítményeiken a betyárábrázolásoktól tartózkodtak.

Ezekről a Mária-látókról, mint egyéniségekről, a hit megerősítőiről részletesebben kellene szólnom. Ír róluk többször Tömörkény István, Móra Ferenc és mások. A búcsúkat bemutató s látomás-irodalmunk is szerteágazóan ismerteti a Mária-látásokat (BARNA 1990; VAJKAI 1940:50-58; TÜSKÉS-KNAPP 1989; 41-57). Kiterjedt irodalma van Csépe Klára hasznosi paraszttasszony Mária-látomásainak, amelyeket a pszichológus s a vallási néprajz kutatója együttesen vizsgált. Mindketten figyelembe vették azokat a pszichikus folyamatokat, amelyek a vizsgált személy társadalmi körülményei között bizonyosságnak tekinthetők. „A hasznosi asszony hagyományképző erő” – s ezt nemcsak a népélet kutatójának, hanem az egyháznak, a társadalom organizátorainak is figyelembe kell venni (JÁDI-TÜSKÉS 1986:516-517, 549). Röviden említek még egy újabban közölt megfigyelést. A palócoknál Mária-látó az olyan személy, aki látja Szűz Máriát.

⁸ A hallgatás mélységéből Banó István emelte ki (Baranyai népmesék. Budapest 1941. 11). Úgy tűnik ez lesz a sorsa Manga János munkájának (Egy dunántúli faragó pásztor. Budapest 1954) s egyéb jeles publikációknak is.

„Amikor a Nemes-hegyen a libapásztor lánykáknak megjelent *Márijácska* hirtelenében sok Mária-látó lett a faluban” (TÓTH 198787:181). *Márijácska* bizonyos értelemben tabu-név lett, mert a Máriákat becézik Mari, Mariska, Maris, Marika néven de szentségtörés lenne *Máriácska* néven illetni.

Emlékezzünk az újfelhértői Mária-látomásra. A faluban 1905-ben egy 17 éves parasztlány bodzafa alatt látta meg Szűz Máriát, aki megparancsolta, hogy hetenként négy napon át böjtöljön és reggelenként a bodzafánál imádkozzon (E. J. 1905-318). Ósi hagyományok ötvöződnek itt össze a népi vallássossággal. A bodzafát ugyanis Európa népei, így a magyar hagyományőrök is megszemélyesítik; kéri, hogy bizonyos betegségektől mentse meg őket, sőt a dánoknál a bodzafában a *Hyllefrao*, *Hyldemoer* lakik (HDA. IV. 262-276).

A Mária-látók rövid megemlékezésével, a halottlátók személyiségéről nem szólva⁹ elérkeztem ennek a konferenciának a témavilágához. Emlékeztükbe idézek azonban még két egyéniséget: a szegedi tanyavilág Engi Tüdő Vincéjét és az ősi javasembert. Az előbbiről Gryneaus Tamás, az utóbbiról Vajkai Aurél írt (GRYNEAUS 1974:155-183; VAJKAI 1938:346-373). Tanulmányaikból kiderül, hogy a paraszti életből kiemelkedő egyéniségek mennyire sokoldalúan képviselik a népi hitéletet s vallási magatartásukkal a hit, a bizalom, a reménység szférájába emelik azokat, akiknek a Lélek segítségére van szükségük. Az említett egyéniségek esetében „a tömeg, a közösség, a beteg ember belső ereje verődik vissza egyetlen személyről...” (VAJKAI 1938:369).

Ez utóbbi gondolatokat zárógondolatnak is szánom. Azzal, hogy nálunk mindeddig eredményes egyéniségekutatás folyt s a személyiségekutatói törekvések csak megcsillannak. A kettő nem ugyanaz. Az utóbbi a lelkiakat, a pszichikai funkciók feltárásával közelíti meg azt az individuumot, aki akár költői alkotásaival, faragványjaival, jóslásaival, varázslataival, látomásaival és sok más egyéb megnyilatkozással kiemelkedik abból a repedezett, barázdákkal szeldelt szellemi termőtalajból, amely a népi műveltség talaja. Ez a talaj történelmünk folyamán sokrétűvé lett. A régi, hagyományokat őrző rétegek mindig mélyebbre kerültek. Ebből a rétegből a tudomány ásójával eltérő arculatokat hozhatunk felszínre. Az egyik arculaton Arany János-i vonásokat vehetünk észre, a másikon Babits Mihályit. Ez a föld sokféle magyart takar és sokféle magyar tapossa ma is a földjét. Az utóbbiak egyike-másika belegázol a zöldülő vetésekbe is.

Előadásomat nem szükséges valamiféle összefoglalással befejeznem, mert az maga is összefoglalás volt. Amit még – többek között – a „szent emberekről” kellett volna mondanom, azt a következő előadásból tudhatjuk meg.

⁹ A kérdés összefoglalása BARNÁ GÁBOR: Totenseher im ungarischen Volksglauben. Műveltség és Hagyomány XX. Debrecen 1981. 177-189; CZÖVEK J., Halottlátók a magyar néphagyományban. Debrecen 1987.

IRODALOM

- BABITS Mihály
1992 Gondolat és írás. Budapest
- BACH A.
1937 Deutsche Völkunde. Ihre Wege. Ergebnisse und Aufgaben.
Leipzig
- BARNA Gábor
1990 Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest
- BÁTKY Zsigmond
1900 Tamás Kata, a bánffyhunyadi nótafa. Néprajzi Múzeum Értesítője I. Budapest, 26-28.
- BERETI J.
1880 Jakab Ferenc, a földműves költő. Figyelő IX. Budapest, 143-148.
- VAN BULCK G.
1931 Beiträge zur Methodik der Völkerkunde. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik. Jhg. II. Wien
- DANZEL Th.-W.
1924 Kultur und Religion des primitiven Menschen. Stuttgart
- DÉGH Linda
1960 Az egyéniségvizsgálat perspektívái. Ethnographia LXXI. 28-44.
- DOBROWOLSKI Kazimierz
1972 A hagyományos paraszti kultúra. Ethnographia LXXXIII. 1-28. Kny. 11.
- E. J.
1905 Az újfehértói csoda. Ethnographia XVI. 318.
- EÖTVÖS Károly
1909 A balatoni utazás vége. Budapest
- ERIXON Sigurd
1944 Európai ethnologia. Ethnographia LV. 1-17. Kny.
- GERGELY L.
1867 Egy székely népköltő – Nagy M. Magyarország képekben, II. k. Pest, 84-85.
- GRYNAEUS Tamás
1974 Engi Tüdő Vincze: a legenda és a valóság. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972/73. Szeged, 155-183.
- GUNDA Béla
1963 Die Funktion des Märchens in der Gemeinschaft der Zigeuner. Fabula Bd. 6. Berlin, 95-107.
1989 A rostaforgató asszony. Budapest

HARMATH L.

1891 A székely városok verscsinálója. Fővárosi Lapok XXVIII. 2260-2261.

HDA = HOFFMANN KRAYER, E.-BÄCHTOLD-STÄUBLI, H.

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens IV.

HOPPÁL Mihály-KÜLLŐS Imola

1972 Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. Ethnographia LXXXIII.,
284-294.

LINTON Ralf

1945 The Cultural Background of Personality. New York

JANÓ Ákos-NAGY Czirok László

é. n. Mint én, földműves költő... Budapest

JÁDI Ferenc-TÜSKÉS Gábor

1986 A népi vallásosság pszichopatológiája. – Tüskés Gábor (szerk).
„Mert ezt Isten hagyta...” Budapest, 516-556.

KROEBER, A. L.

1945 A Yurok War Reminiscence: The Use of Autobiographical Evidence. Southwestern Journal of Anthropology. Vol. 3. Nr. 2. Albuquerque 108-113.

LOBAGOLA (Bata Kindaia Amgoza Ibn)

1936 Egy afrikai vadember önéletrajza. Ford. Pásztor Árpád. Budapest

MALONYAY Dezső

1907 A magyar nép művészete, I. A kalotaszegi magyar nép művészete. Budapest

MÜHLMANN Wilhelm

1938 Methodik der Völkerkunde. Stuttgart

OMPOLYI M. E.

1878 Béres János, a falu poétája. Figyelő V. Budapest, 59-63.

PÉTER László

1947 Egyéniség a népkulturában. A Kálmány Lajos Kör Füzetei, 2. Szeged

SÁNDOR István

1964 A mesemondás dramaturgiája. Ethnographia, LXXV. 523-556.

SCHMIDT Wilhelm

1906 Die moderne Ethnologie. Anthropos I. Wien, 143 skk.

1937 Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie. Münster/Westf.

TÓTH I.

1987 Ipoly menti palóc tájszótár. Budapest

VLADUȚIU Ion

1973 Etnografia românească. București

DEVELOPMENT IN THE ETHNOLOGICAL RESEARCH
OF INDIVIDUALITY AND PERSONALITY

BÉLA GUNDA

The paper based on the introductory lecture of the conference gives a sketch of the development of individuality and personality research in ethnology from the turn of the century. The author presents the ethnological debate on the role of the individual. He describes the two different research trends in the first half of the century: the psychological and the ethnological trend. After introducing the international scholarship he discusses the research of individuality in Hungary. At the end of his paper the author shortly deals with the researches on the organisers of religiosity.

